

Hoofdstuk 7 INTERNATIONALE COÖRDINATIE VAN WERELDWIJD PROTEST EN DE IMPACT VAN VERANDERENDE COMMUNICATIETECHNOLOGIEËN

Jeroen Van Laer

1. Inleiding

Op 15 februari 2003 trokken op één en dezelfde dag wereldwijd meer dan een miljoen mensen tegelijk de straat op om te protesteren tegen de nakende oorlog in Irak. Het resultaat van een intensieve coördinatie tussen antioorlogs-, vredes- en andere sociale bewegingsorganisaties wereldwijd. Het gebruik van nieuwe informatie- en communicatietechnologieën (ICTs), zoals het internet en e-mail, werd zowel door betrokken activisten als onderzoekers beschouwd als essentieel in het welslagen van dit evenement (Carty en Onyett 2006; Cortright 2004; Vasi 2006; Verhulst 2009). Zonder deze nieuwe technologieën zou op zulke schaal internationaal protest onmogelijk geweest zijn, stellen zij. De wereldwijde en massale mobilisaties op 15 februari 2003 waren zonder meer buitengewoon. Nooit eerder vond op zulke schaal in de meeste diverse uithoeken zulk gelijkaardig protest plaats, zowel wat betreft de gebruikte tactieken en actierepertoire, de gestelde doelen, het ‘master frame’, de timing en opkomst (Walgrave en Rucht 2009). In vele landen overtrof de opkomst zelfs de massale mobilisaties van in de jaren ‘80, tegen de plaatsing van kernraketten in Europa, of van in de jaren ‘90 tegen de eerste Golfoorlog (Verhulst 2009). Maar hoewel de antioorlogsbetogingen van 15 februari in vele landen records braken, is het feit dat een internationaal platform van bewegingsorganisaties er in slaagt protest succesvol te coördineren in verschillende landen, en waarbij brede lagen van de bevolking werden gemobiliseerd, niet nieuw. Wat dat betreft waren de vredesmobilisaties van de jaren ‘80, in een tijdperk zonder snelle en goedkope ICTs, minstens even succesvol. Meer nog, de mate van internationale coördinatie en planning van gezamenlijke actiestrategieën ten tijden van de antirakettenmobilisaties wordt zelf beschouwd als ‘a case in point’ (Klandermans 1991; Rochon 1988: 12). En ook de korte golf van protest begin jaren ‘90 tegen de Golfoorlog blonk opnieuw uit, ondanks de grote nationale verschillen, in aantal

deelnemers en aantal verschillende nationale mobilisaties en dat in een bijzonder korte tijdspanne (Koopmans 1999; Swank 1997).

De algemene vraag in dit hoofdstuk is *in welke mate de internationale werking van sociale bewegingsorganisaties veranderd is door de introductie van nieuwe informatie en communicatie technologieën (ICTs)*³⁹, in het bijzonder het gebruik van internet en e-mail? Dit hoofdstuk is in zekere zin het vervolg op hoofdstuk 4, waar we de impact van ICTs op de nationale samenwerking van bewegingsorganisaties onder de loep namen. We maken opnieuw een vergelijking doorheen de tijd, meer bepaald vergelijken we drie momenten van massale en wereldwijde mobilisatie: het protest tegen het plaatsen van *Cruise-* en *Pershing II* raketten op Europese bodem (1979-1985), het protest tegen de eerste Golfoorlog (1991), en de mobilisaties tegen de nakende oorlog in Irak, ook wel de tweede Golfoorlog (2002-2003). In termen van informatie en communicatietechnologie kunnen we drie gelijkaardige periodes onderscheiden: het brieftijdperk (de antirakettenbetogingen), het faxtijdperk (de eerste Golfoorlog) en het internettijdperk (de tweede Golfoorlog).

Het gros van de dataverzameling gebeurde bij Vlaamse vredesorganisaties. Dat is niet echt toevallig. De vredesbeweging van de jaren '80 was grotendeels een Vlaamse zaak en ook in de jaren daarna hadden de Vlaamse en Waalse vredesbewegingen een heel eigen dynamiek en ontwikkelden zij zich aan verschillende snelheden (Stouthuysen 1992, 2004). Onder de Vlaamse vredesorganisaties werden de contacten met hun Waalse collega's soms zelfs een beetje als internationale samenwerking beschouwd.⁴⁰ Op basis van archiefmateriaal (beschikbaar in het *AMSAB Instituut voor Sociale Geschiedenis* en secretariaten van nog bestaande vredesorganisaties zoals *Vredesactie* en *Vrede vzw*) en diepte-interviews met betrokken activisten zullen de cases van de jaren '80 en '90 onder de loep worden genomen.⁴¹ Voor de antioorlogsbetogingen in

³⁹ De noemer ICT omvat een waaier aan technologieën: internet en het WWW, draagbare computers, mobiele telefonie, maar ook meer conventionele media, zoals telefoon, radio of televisie (van de Donk, Loader, Nixon & Rucht 2004: 1). In deze studie beperken we ons echter tot het internet en het gebruik van email als protagonisten van een 'nieuw' digitaal tijdperk.

⁴⁰ Voorbereidende nota voor de Werkgroep Internationaal, 22/01/1987. Archief VAKA 556/59.1

⁴¹ Veel dank gaat uit naar deze mensen die mij uitvoerig over hun ervaringen en activiteiten uit deze periodes wilde te woord staan en daarmee een belangrijke bron van informatie en inspiratie waren voor deze studie. In alfabetische volgorde: Dirk Barrez, André Bogaert, Ludo De Brabander, Goedele De Keersmaecker, Gio De Weerd, Mark Deneer, Jo Hanssens, Arnaud Ghys, Ernst Gulcher, Paul Lansu, Ludo Nelen, Jan Rutgeerts, George Spriet, Jan Turf, Nicole Van Bael, Jan Van Criekeing, en Etienne Van Neygen.

2003 zal er naast de informatie uit diepte-interviews ook beroep gedaan worden op bestaand onderzoek gebaseerd op survey materiaal (zie Walgrave en Rucht 2009). Om toch ook een zeker idee te hebben van de Waalse vredesorganisaties werd er ook een interview afgenomen met de huidige coördinator van de Waalse vredeskoepel CNAPD⁴², Arnaud Ghys. We starten in de volgende paragraaf met een overzicht van de verschillende mogelijke drempels die sociale bewegingsorganisaties er van zouden weerhouden om internationaal samen te werken, en wat dan de mogelijke impact is van (het gebruik van) internet.

2. Theoretisch kader en hypotheses

Het is voor sociale bewegingsorganisaties (SBO's) gebruikelijk om de krachten te bundelen in gezamenlijke acties en campagnes om zo de kans op succes te vergroten. Sommige auteurs stellen zelfs dat het hun '*raison d'être*' is: hun vaak kortstondig bestaan, het gebrek aan middelen en macht, nopen SBO's tot het vormen van tijdelijke of langdurige samenwerkingsverbanden (Tarrow 2002). Door samen te werken kan men niet alleen het draagvlak voor een bepaald issue vergroten, maar ook de kans dat bepaalde thema's op de politieke en publieke agenda worden geplaatst (Bandy en Smith 2005b; della Porta en Diani 1999; Diani 2003: 107; Smith, Pagnucco en Chatfield 1997). Samenwerking verhoogt de zichtbaarheid van de thema's en doelen van een beweging (Meyer en Corrigall-Brown 2005: 330). Door samenwerkingsverbanden te smeden, en daarbij nieuwe bondgenoten aan te trekken stijgt de effectiviteit en legitimiteit (of geloofwaardigheid) van de bewegingen en de samenwerking aanzienlijk (Bandy en Smith 2005b; Gamson 1990; Staggenborg 1986; Wittner 1993). En dit is bovendien een zelfversterkend proces: volgens Zald en McCarty (1980: 16) moedigt de kans op succes interorganisationale samenwerking aan. Hoe breder de beweging, hoe groter de legitimiteit en effectiviteit en hoe groter de kans dat nieuwe en andere organisaties zich zullen aansluiten in het 'momentum' van de beweging (Gerhards en Rucht 1992; Staggenborg 1986). De handen in elkaar slaan heeft zijn dus voordelen, maar er zijn ook steeds kosten, en daarmee afwegingen van kosten en baten, aan verbonden (Hathaway en Meyer 1997; Staggenborg 1986; Zald en McCarthy 1980).

⁴² CNAPD staat voor Coordination Nationale d'Action pour la Paix et la Démocratie

Doordat processen van politieke besluitvorming en economische machtstructuren steeds meer naar het internationale en zelfs globale niveau verschuiven, zien SBO's zich ook genoodzaakt hun middelen en acties te richten en coördineren over landsgrenzen heen (Bandy en Smith 2005a; della Porta, Kriesi en Rucht 1999; della Porta en Tarrow 2005; Smith, Chatfield en Pagnucco 1997; Smith en Johnston 2002). En dat maakt de afweging van kosten en baten er zeker niet eenvoudiger op, integendeel. Op het internationale niveau zijn de kosten om samen te werken allicht vele malen groter (Rucht 1997). We kunnen, voortgaand op het werk van Bédoyan, Van Aelst en Walgrave (2004), een onderscheid maken tussen praktische drempels, organisatiespecifieke en ideologische drempels, en politieke, contextuele drempels die op het organisatieniveau de internationale (samen)werking kunnen hinderen of ontmoedigen. We gaan in deze studie na in welke mate het gebruik en de toepassing van nieuwe communicatietechnologieën, zoals het internet en e-mail, deze drempels weten te omzeilen.

2.1. *Drempels voor internationale samenwerking en de impact van internet*

Praktische drempels hebben in essentie betrekking op de verdeling van middelen tussen de eigen werking enerzijds en het samenwerkingsverband anderzijds (Staggenborg 1986; Zald en McCarthy 1980). Het gaat er hier om hoeveel van de eigen middelen, tijd, personeel en engagement men voor de samenwerking opoffert. Het kostenplaatje stijgt wanneer het gaat over samenwerking op het internationale niveau. Internationaal werken betekent immers in vele gevallen internationaal contacten onderhouden, deelnemen aan voorbereidende vergaderingen, congressen en fora buiten de eigen nationale grenzen. Het Wereld Sociaal Forum, bijvoorbeeld – sinds 2001 dé internationale ontmoetingsplaats voor diverse sociale bewegingsorganisaties om de strijd tegen het neoliberalisme te coördineren – wordt door sommige auteurs omschreven als ‘champagne activism’: “open only to those who can afford the time and money to fly around the world and discussing global problems” (Glasius en Timms 2006: 225). Sociale bewegingsorganisaties die internationaal actief willen zijn, zien zich geconfronteerd met reiskosten die, afhankelijk van het personeel dat men wil en kan inzetten, sterk kunnen oplopen. Tijd en geld zijn daarbij de belangrijkste struikelblokken, maar ook taal. Hoewel op sommige internationale

gelegenheden simultane vertaling voorzien wordt, is Engels vaak de *lingua franca* waardoor mogelijk organisaties uit te boot vallen omdat hun afgevaardigden het Engels niet meester zijn. De verdeling van tijd tussen de eigen werking en die van het samenwerkingsverband uit zich ook in mogelijke conflicten wat betreft de werkingsagenda, dus wat de prioritaire doelen en acties zijn. Afhankelijk daarvan kan een samenwerking, zowel internationaal als nationaal, de eigen werking en autonomie behoorlijk hypothekeren.

Nieuwe communicatietechnologieën kunnen veel van deze praktische drempels verlagen omdat ze de uitwisseling van informatie en communicatie vereenvoudigen en goedkoper maken (Bonchek 1995; Young 1992). De besparing op tijd en kosten heeft immers een enorme impact op de flexibiliteit en snelheid waarmee sociale bewegingen internationaal kunnen netwerken, samenwerken en acties coördineren (Hajnal 2002). Breedbandinternet laat toe om enorme hoeveelheden data tegen lage kosten en in geen tijd wereldwijd door te geven (Wellman, Quan-Haase, Boase, Chen, Hampton, Isla de Diaz en Miyata 2003). In principe kan men vandaag internationaal vergaderen en communiceren zonder nog te hoeven reizen, bijvoorbeeld met behulp van videoconferenties, chatsessies, open webfora, enz. Maar niet alleen de organisatiekosten dalen. Ook de mobilisatiekosten op organisatieniveau gaan naar beneden. Bewegingsorganisaties die een samenwerkingsverband of coalitie willen opzetten rond een internationaal issue trachten niet alleen demonstranten ("micromobilisatie" [McAdam 1988]), maar ook organisaties te mobiliseren ("mesomobilisatie" [Gerhards en Rucht 1992]). Clark en Themudo (2003: 52) beschreven in dat verband de zogenaamde "dotcauses"⁴³: "political networks which mobilize support for social causes primarily (but not necessarily exclusively) through the Internet." Door de hoge mate van virtualiteit, dalen de instapkosten voor organisaties en individuen. Daarnaast is er een belangrijke wisselwerking tussen het internet als sociale netwerktechnologie, en processen van "diffusie". Diffusie is een proces waarbij via bestaande kanalen, persoonlijke en niet-persoonlijke, informatie rond een bepaalde gebeurtenis, ideeën, frames en tactieken tussen verschillende actoren (personen, groepen, of organisaties) worden uitgewisseld (Diani 2003; Giugni 2002; McAdam en Rucht 1993; Tarrow 2002; Tarrow en McAdam 2005).

⁴³ Coopman (2003) gebruikt de term "dissentworks" om deze "online activist networks" te benoemen. Arquilla & Ronfeldt (1996) hebben het dan weer over "peaceable Netwars".

Diffusie werkt in belangrijke mate via massamedia zoals radio en televisie (Olesen 2007). Maar het is natuurlijk een proces dat door internet, als “many-to-many” medium, aanzienlijk kan worden versterkt omdat het individuen, groepen en organisaties toelaat om op een globaal niveau informatie te verzamelen en te versturen, en relaties te onderhouden (Ayres 1999; Bennett 2003; Rucht 1999). Rosenau (1980, 1990) getuigt van een toenemende mate van ‘global interdependence’, hoofdzakelijk het resultaat van voortdurende ontwikkelingen in de telecommunicatie. Internet levert de mogelijkheid om een veelheid van netwerken te onderhouden tegen een minimale kost. Er zou dus met andere woorden zowel meer persoonlijk als meer divers contact mogelijk moeten zijn.

Organisatiespecifieke en ideologische drempels ontstaan door de verschillen tussen organisaties in termen van culturele achtergrond, de organisatieframes en -waarden, de manier waarop een organisatie werkt en haar specifieke achterban, en de actiestrategieën en -doelen die daaruit volgen (Benford 1993; Staggenborg 1986). Ideologische aspecten hebben een belangrijke invloed op de mate van samenwerking tussen bewegingsorganisaties (McCommon en Campbell 2002). De schrik voor politieke marginalisering, bijvoorbeeld, kan organisaties doen besluiten om een bepaalde actierepertoire niet te gebruiken, of zelfs om niet samen te werken met een bepaalde organisatie (Meyer en Corrigan-Brown 2005). Samenwerkingsverbanden zullen altijd op zoek moeten gaan naar een zekere mate van “culturele integratie”, naar een “common frame of meaning [that] servers to interpret the issue at stake and to link the specific concerns to this issue” (Gerhards en Rucht 1992: 559). En dit is een opdracht die op het internationale niveau veel meer tijd en moeite vraagt dan op het nationale niveau (McCarthy 1997). Zonder een gemeenschappelijke, eenvormige probleemdefiniëring of, in elk geval, “least-common-denominator goals” (Kleidman en Rochon 1997) is het welslagen van een samenwerkingsverband gedoemd te mislukken. Wat helpt, aldus Gerhards en Rucht (1992), is een zekere mate van organisationele flexibiliteit en ideologisch pluralisme, en het vertrouwen en de ervaring dat kan geput worden uit bestaande netwerken en vorige samenwerkingsverbanden. Of zoals Cullen (2005) noteert: “[R]epeated collaboration fosters communication and trust between coalition participants”. Organisaties zijn daardoor eerder geneigd samen te werken met organisaties waarin ze in het verleden al mee samenwerkten of waarmee men verschillende leden gemeenschappe-

lijk heeft (van Dyke 2003). Sommige auteurs wijzen ook op de kracht van specifieke “unifying issues”, die de inherente eigenschap hebben om breed te mobiliseren en verschillen tussen organisaties te overstijgen (Ryan 1992). Het gaat dan over opvallende “triggering events” (della Porta en Kriesi 1999; Vasi 2006), zoals de ontploffing van een kerncentrale, of ongewilde beleidsbeslissingen, die resulteren in een “issue crisis” (Hathaway en Meyer 1997) en waarrond mobilisatie hoogdringend wordt geacht (Meyer en Corrigan-Brown 2005; Staggenborg 1986; van Dyke 2003).

Om organisationele en ideologische verschillen te overstijgen kan ook het internet haar steentje bijdragen. Als wereldwijd, sociaal netwerkinstrument heeft het internet het potentieel om het nodige begrip en vertrouwen tussen verschillende culturen te versterken en aan te moedigen (Wellman 2001; Young 1992). Internet is immers een “weak-tie instrument” dat toelaat om diverse contacten te onderhouden en zelfs persoonlijke, face-to-face interactie te verhogen (Kavanaugh, Reese, Carroll en Rosson 2005; Woolgar 2002). Een belangrijk mechanisme is “brokerage”, wat eigenlijk een speciale vorm is van “diffusie”. Waar diffusie eerder een passief proces is langs bestaande informatie- en communicatieroutes, is “brokerage” een doelbewust proces waarbij een “broker” een link legt tussen twee verschillende actoren die, omwille van bepaalde politieke, sociale of culturele verschillen (en niet zozeer praktische hindernissen), anders niet met elkaar in contact zouden komen (Diani 2003: 107; Gould en Fernandez 1989). In de handen van “brokers” is het internet een bijzonder krachtig instrument om culturele en ideologische verschillen te overbruggen (Bennett, Givens en Breunig 2009). In het licht van de recente andersglobalistische beweging postuleert Bennett (2005: 217) zelfs dat: “the scale and diversity of transnational global justice networks [is] not likely to be maintained without the remarkable integration of on- and offline interaction facilitated by innovative information and communication technologies.” Het internet heeft, aldus Bennett, een fundamentele impact op de manier waarop sociale bewegingsorganisaties vandaag ontstaan, samen werken en coalities aangaan.

Politieke en contextuele drempels, tenslotte, zijn het gevolg van meer algemene, maatschappelijk en politieke opportuniteiten die de internationale samenwerking kunnen hinderen. In het geval van de Europese Unie, bijvoorbeeld, stellen verschillende auteurs vast dat het soms beter

en efficiënter is om de pijlen nationaal te richten in plaats van op de supranationale, Europese instituties die ofwel weinig macht hebben (het Europees Parlement), of zelf sterk nationaal georiënteerd zijn (de Europese Raad) (Bédoyan et al. 2004; Marks en McAdam 1999; Rucht 2002). Algemeen is men het er over eens dat nationale politieke opportuniteitsstructuren essentieel zijn in het verklaren van de mate en het succes van de mobilisaties en coördinatie van bewegingsorganisaties rond een bepaald issue (Kriesi, Koopmans, Duyvendak en Giugni 1995). Het is deze nationale politieke context die in sterke mate bepaald of dat internationale opportuniteitsstructuren gunstig zijn of niet (della Porta en Kriesi 1999; McCarthy 1997; Walgrave en Verhulst 2003). Met betrekking tot de vredesbeweging laat met name Klandermans (1991; 2009) mooi zien hoe de specifieke nationale context bepalend is voor verschillen (en gelijkenissen) qua mobilisatie (voor de jaren '80 zie ook Rochon [1988] en Kaltefleiter en Pfaltzgraff [1985]). Of het gebruik van internet hier een invloed op heeft, is eerder twijfelachtig. Dit heeft immers weinig met informatie- en communicatiestromen te maken. Maar wel met specifieke machtsverhoudingen, coalitiestructuren tussen vredesbewegingen en politieke partijen en andere grote middenveldorganisaties, zoals de vakbonden, posities en berichtgeving door de media, enz. (Staggenborg 1986). Wel zijn er situaties waarbij juist de nationale politieke structuren de opgang en werking van bewegingsorganisaties sterk bemoeilijken. Zogenaamde "transnational advocacy networks" tussen enerzijds groepen die in een bepaald land of regio (politiek) geïsoleerd staan, en anderzijds belangrijke drukkingsgroepen in het buitenland putten daarom enorm voordeel uit het 'open' internet omdat het de isolatie kan omzeilen (Keck en Sikkink 1998).

2.2. *Hypotheses over de impact van internet op de internationale werking*

Het voorgaande geeft aan dat het gebruik van internet mogelijkheden biedt om drie clusters van drempels te overwinnen: praktische drempels, organisatiespecifieke en ideologische drempels, en politiekcontextuele drempels. Algemeen verwachten we dat het gebruik van internet in de eerste plaats praktische drempels zal verhelpen, eerder dan ideologische, organisatiespecifieke of politiek, contextuele drempels. Dilevko (2002), bijvoorbeeld, laat zien dat het internet door sociale bewegingsorganisaties in de eerste plaats strategisch en pragmatisch worden

ingezet om zaken efficiënter aan te pakken en te organiseren. Internet wordt, aldus deze auteur, niet gebruikt als een soort van filosofisch of ideologisch argument omdat het een democratiserende functie zou hebben.

Meer concreet verwachten we met betrekking tot de praktische drempels dat, ten eerste, *internet de noodzaak doet afnemen om elkaar regelmatig face-to-face te ontmoeten* (H1). In het pre-internettijdperk waren internationale ontmoetingen dus niet alleen frequenter, maar ook relatief belangrijker omdat de mogelijkheden om tussentijds te communiceren veel beperkter of duurder waren. Ten tweede verwachten we dat, als gevolg van internationale diffusie en mesomobilisatie, dat ook *de snelheid waarmee een internationaal platform kan worden opgezet groter is in het internettijdperk* (H2). Bestaande en 'sluimerende' netwerken kunnen via het internet sneller geactiveerd worden. Dit heeft, ten derde, tot gevolg dat *internationale samenwerkingsverbanden in een internettijdperk groter en breder kunnen zijn dan in het pre-internettijdperk* (H3). Dankzij internet zou dus op kortere tijd met minder middelen een bredere coördinatie van internationaal protest mogelijk zijn. De hypothese dat internationale platformen in het internettijdperk breder zijn, is natuurlijk nauw verbonden met de tweede groep van organisatiespecifieke en ideologische drempels: als "weak-tie instrument" biedt internet de mogelijkheid om een veelheid aan vertrouwelijke relaties te onderhouden met diverse organisaties en netwerken. We verwachten daarom dat zowel in het opzetten als onderhouden van internationale samenwerkingsverbanden *culturele en ideologische verschillen tussen bewegingsorganisaties in het internettijdperk minder een rol zullen spelen* (H4). Tot slot, verwachten we, zoals gezegd, met betrekking tot de laatste groep van politieke, contextuele drempels geen directe impact van het internet op de grote internationale politieke structuren, *maar slagen bewegingsorganisaties er in het Internettijdperk er wel in om ongunstige nationale politieke contexten te omzeilen en zo actief te zijn op het internationale niveau* (H5).

3. Analyse

De vredesbeweging is bij uitstek een internationale beweging. Vele van de vredesorganisaties in Vlaanderen en Wallonië zijn nationale vertakkingen van een bestaand internationaal netwerk of internationale organisatie. Zo zijn *Pax Christi Vlaanderen* en *Pax Christi Wallonie-Bruxelles*

onderdeel van *Pax Christi International*, behoren *Vrede vzw* en het vroegere UBBDP tot de *Wereldvredesraad*, is de *Internationale van Oorlogstegenstanders* (IOT, nu *Vredesaktie*) onderdeel van de *War Resisters' International* (WRI), is de *Mouvement International de la Réconciliation* (MIR) deel van het netwerk rond het *International Fellowship of Reconciliation* (IFOR), enzovoort. In deze studie focussen we echter op de *nieuwe* nationale en internationale samenwerkingsverbanden die zich vormden gedurende drie specifieke momenten van massale vredesmobilisatie, en dus niet zozeer op de wisselwerking met deze bestaande internationale 'moederorganisaties'. Nationaal groepeerden in de jaren '80 de Vlaamse vredesorganisaties zich in het *Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens* (VAKA) en het *Overlegcentrum voor de Vrede* (OCV) en verenigde de *Coordination Nationale d'Action pour la Paix et la Démocratie* (CNAPD) en de *Concertation Paix et Développement* (CDP) de Waalse groepen, in 1991 was er in Vlaanderen de *Initiatiefgroep voor Vrede in het Midden-Oosten*, en in 2003 was er het *Anti-oorlogsplatform* dat zowel Vlaamse als Waalse vredesorganisaties groepeerden. Internationaal zagen begin de jaren tachtig END (European Nuclear Disarmament) en IPCC (International Peace Communication and Coordination Center) het licht, en in 2003 was er het *Platform against War in Iraq* dat sterk voortbouwde op de dynamiek en contacten binnen het Europees en Wereld Sociaal Forum.

3.1. *De rakettenstrijd en het protest tegen de nucleaire wapenwedloop (1979-1985)*

Gedurende de jaren tachtig beheerste vrijwel één thema de agenda van de vredesbeweging: de nucleaire wapenwedloop tussen de V.S. en de Sovjet-Unie. In België, zoals in vele andere West-Europese landen, werd dit heel tastbaar met de plaatsing van *Cruise-* en *Pershing II-*raketten op eigen bodem. Op 12 december 1979 nam de NAVO zijn bekende dubbelbesluit dat naast voortgezette onderhandelingen met de Sovjet Unie ook de goedkeuring gaf aan de plaatsing van 572 Amerikaanse kruisraketten in België, Groot-Brittannië, Italië, Nederland, en West-Duitsland. Hoewel de vredesbeweging en meer specifiek de antinucleaire beweging eind jaren '70 een teruggang kende, klitte deze terug samen in gecoördineerde initiatieven tegen de wapenwedloop en het plaatsen van kruisraketten (Van Noort 1988; Wittner 1993). Op 9 december 1979 vond op initiatief van vredesorganisaties uit België,

Nederland en West-Duitsland te Brussel een eerste internationale betoging tegen de raketten plaats waar zo'n 50.000 manifestanten uit diverse landen op aanwezig waren.⁴⁴ Redelijk indrukwekkend gezien het feit dat in België op dat moment eigenlijk niemand echt nadrukkelijk bezig was met de mogelijke plaatsing van kernraketten, en dat de betoging op nauwelijks 27 dagen werd voorbereid. De hoogdagen van de vredesbeweging en haar strijd tegen de kernwapens situeren zich voornamelijk in de eerste helft van de jaren '80 (Walgrave 1994).⁴⁵ We richten ons hier daarom vooral op deze eerste periode van mobilisatie en internationale samenwerking rond de raketten.

In Vlaanderen werden met het in 1975 opgerichte Overlegcentrum voor de Vrede (OCV) reeds stevige organisatorische netwerken uitgebouwd die tijdens de antirakettenmobilisaties bijzonder waardevol zouden blijken (Stouthuysen 1995). In Wallonië werd in 1977 onder impuls van de UBDP (Union Belge pour la Défense et la Paix) de CDP opgericht (Houtart 1986) Maar het was vooral het VAKA dat in België de drijvende motor zou zijn achter de grote betogingen van de jaren '80. Deze nieuwe koepel van eigenlijk Vlaamse vredesorganisaties werd opgericht om de internationale betoging van december 1979 voor te bereiden, iets waar het OCV en CPD in eerste instantie hun vingers niet aan wilde verbranden.⁴⁶ In wat volgt concentreren we ons daarom vooral op VAKA, aangezien vanuit deze koepel de grootste dynamiek uitging. Bij VAKA ging er bij de uitbouw van de organisatie veel aandacht uit naar de internationale contacten (Stouthuysen 1992) en in haar beginjaren groeide de internationale werking stelselmatig mee met de bewe-

⁴⁴ De organisatoren spreken van een "indrukwekkende buitenlandse vertegenwoordiging", met delegaties uit de meest verschillende landen van Europa, maar ook de V.S. en Canada. Opvallend veel Turkse manifestanten, gastarbeiders uit binnen- en buitenland, en een massale opkomst uit de Bondsrepubliek o.l.v. Dominee Niemoller. (*Vrede*, jrg. 23 nr. 189, januari 1980, p.4-5)

⁴⁵ In België werd door VAKA/OCV en CNAPD/CPD nog wel op 25 oktober 1987 een "feest van de overwinning" gevierd, waarbij in de betoging te Brussel zo'n 100.000 deelnemers mee optrokken. In het voorjaar van 1989 kwamen in Brussel opnieuw zo'n 75.000 mensen op straat in de laatste grote mobilisatie tegen de kernwapens. Deze twee betogingen werden echter meer 'uit goede traditie' georganiseerd. Het 'momentum' van de vredesbeweging en haar strijd tegen de kernwapens was eigenlijk voorbij (Persoonlijk interview André Bogaert, 19/05/2008).

⁴⁶ Een aantal organisaties binnen het OCV twijfelde met name aan de representativiteit van de Duitse organisaties die het originele initiatief hadden genomen voor de internationale betoging van 9 december 1979. Deze organisaties zouden te zeer gelinkt zijn met de Sovjet politiek, wat mogelijk zowel de betoging als de vredesbewegingen en hun eisen in de politieke marginaliteit zou duwen. Toenmalig OCV-voorzitter Robert De Gendt en ACW-man besliste daarom niet met deze organisaties in zee te gaan (persoonlijk interview André Bogaert, 10/05/2008).

ging.⁴⁷ Vooral na de grote herfstbetogingen van 1981 won de internationale dimensie van de vredesbeweging sterk aan belang.^{48,49} Beperkte middelen (financieel, organisationeel, mankracht), de prioriteit die bij de beweging op het nationaal niveau lag en het gebrek aan interesse voor internationale contacten bij de militanten zelf, maakten echter dat de internationale werking van VAKA tot midden de jaren '80, zeker in vergelijking met de nationale werking, toch relatief beperkt in omvang bleef en eerder passief was in die zin dat op internationaal vlak zelf geen initiatieven werden genomen, maar eerder werd ingespeeld op bestaande voorstellen en uitnodigingen van andere bewegingen.⁵⁰ Praktische drempels speelden dus een belangrijke rol, maar daarnaast duidelijk ook politieke drempels: *"In VAKA gaat men er impliciet van uit dat het werk in eigen land prioriteit heeft. De kracht en het politiek belang van onze beweging ligt in de eerste plaats in de acties, het sensibiliserings- en politiek werk in ons eigen land."*⁵¹ Die nadruk op het nationale niveau verklaart allicht waarom er bij de top van VAKA lang weinig interesse was ten aanzien van het werk dat de Werkgroep Internationaal deed en als een "club van intellectueeltjes" werd gezien.⁵²

De grote antirakettenbetogingen van de jaren '80 waren dus in de eerste plaats nationale mobilisaties. En deze gebeurden in Vlaanderen in sterke mate van onderuit, vanuit de honderden lokale actiecomités die er waren opgericht (Raes 2006; Stouthuysen 1992; Walgrave 1994), los van de internationale werking. Ook de eisenpakketten en de formulering van de slogans waren in België sterk nationaal bepaald en niet zozeer internationaal. Relatief gezien was de werking internationaal 'peanuts' in vergelijking met de werking van VAKA op nationaal niveau (zeker in termen van budget).⁵³ De grote rakettenbetogingen hadden desondanks een sterk internationaal karakter. Zo waren de

⁴⁷ Verslag uitgebreide Internationale Werkgroep, Brussel, 19/03/1988. Archief VAKA 556/59.1

⁴⁸ Nota Jacques Vantomme, Voorstel tot het oprichten van een werkgroep "Internationale vredeswerking" binnen het OCV, 30/09/1982. Archief VAKA 556/30.1

⁴⁹ Een overzicht van de verschillende internationale initiatieven uit die periode is o.m. terug te vinden in Barrez & Rutgeerts (1982)

⁵⁰ Nota Werkgroep Internationaal: Uitgangspunten en krachtlijnen van de internationale werking van VAKA, februari 1986. Archief VAKA 556/59.1

⁵¹ Nota Werkgroep Internationaal: Uitgangspunten en krachtlijnen van de internationale werking van VAKA, februari 1986. Archief VAKA 556/59.1

⁵² Persoonlijk interview Jan Turf, 5/06/2008

⁵³ Persoonlijk interview Mark Deneer, 8/06/2008; Persoonlijk interview Goedele De Keersmaecker, 4/06/2008

twee belangrijkste argumenten om op 23 oktober 1983⁵⁴ te mobiliseren het feit dat de installatie van de raketten rond die periode was gepland in Florenne, maar ook dat er identieke betogingen zouden plaatsvinden in de andere plaatsingslanden.⁵⁵ Het weekend van 24 en 25 oktober 1981 toen in verschillende plaatsingslanden massale demonstraties plaats hadden, werd zelf uitgeroepen als “World Disarmament Day”.⁵⁶ In verschillende nationale betogingen keerden soms dezelfde of gelijkwaardige slogans terug. Vaak gebeurde het dat een beperkte delegatie uit het buitenland (soms niet meer dan twee of drie personen) deelnam aan de nationale betogingen in Brussel. Deze delegaties kregen dan een prominente plek in de kop van de betoging na de ordewoorden en de ‘personaliteiten’. Belgische delegaties namen ook deel aan betogingen in het buitenland, vooral dan in de onmiddellijke buurlanden Nederland, Frankrijk en Duitsland. Zo was er een uitgebreide delegatie van Belgen aanwezig op de antirakettenbetoging in Amsterdam van 21 november 1981. Meer dan dertig bussen manifestanten uit onder meer Gent, Antwerpen en Leuven stapten mee op met creatieve slogans zoals “*Liever kaaskoppen dan kernkoppen*”.⁵⁷ Heel wat van deze zaken waren het resultaat van expliciete of impliciete afspraken en uitwisselingen op internationale bijeenkomsten. Door de uitwisseling van geplande acties en ideeën, vond de wisselwerking tussen internationaal en nationaal niveau haast organisch en op een spontane manier plaats.⁵⁸

Vele van de internationale ontmoetingen gebeurden in het licht van de volgende twee organen die waren opgericht begin jaren ‘80: eerst en vooral END (European Nuclear Disarmament), en daarnaast IPCC (International Peace Communication and Coordination Center) ofte de ‘Kopenhagen-groep’. Deze twee overlegorganen zouden ruim 10 jaar lang de belangrijkste vredesorganisaties uit Europa samenbrengen om inhoudelijke standpunten en agenda’s beter af te stemmen. Het IPCC omschrijft haar kerntaak als “*linking the basic concepts and ideas behind our*

⁵⁴ Deze betoging staat geboekstaafd als allergrootste betoging in de Belgische geschiedenis. Ruim 400.000 demonstranten marcheerden via drie verschillende trajecten door de straten van Brussel. Hoewel de betoging rond de middag vertrok, stonden velen ‘s avonds nog te wachten om de staart te vervoegen.

⁵⁵ Verslag OCV Stuurgroep, 7/10/1982. Archief VAKA 556/30.1

⁵⁶ Verslag overleg België – Nederland te Roosendaal, 10 april 1981. Archief VAKA 556/97.3

⁵⁷ *Vrede*, jrg. 24, nummer 208, december 1981, p.5

⁵⁸ Persoonlijk interview Dirk Barrez, 7/07/2008; Etienne Van Neygen, 4/06/2008; Jan Turf, 5/05/2008

*actions in order to make them complementary and mutually supportive.*⁵⁹, in de eerste plaats binnen West-Europa. Er werd wel naar contact gezocht met groepen uit andere continenten, maar dan enkel met ‘delegaties’, representatief voor de vredesbeweging daar. END ontstond in de loop van 1980, op initiatief van o.m. E.P. Thompson, Mary Kaldor en Ken Coates, tussen een aantal West-Europese landen op basis van het platform “*A nuclear free Europe from Poland to Portugal*”. Op gezette tijdstippen kwamen vredesorganisaties, mensen gelieerd met het Europese parlement en vakbonden, samen in zogenaamde END-Liaison Committee. Om zaken uit te wisselen, misschien een gezamenlijke actie uit te denken, maar vooral om de grote END-Conventies voor te bereiden, waarvan de eerste in 1982 in Brussel plaats had. END was “*the very heart and soul of the massive antinuclear campaign*”, aldus de historicus Lawrence Wittner (1993: 234). Er was een zekere rivaliteit tussen IPCC en END. Het volgende verslag over IPCC is exemplarisch: “*ofschoon we zeker op een aantal punten interessante informatie hebben kunnen uitwisselen, blijkt maar al te zeer dat IPCC gekenmerkt wordt door rommelige vergaderstijl, onduidelijkheid omtrent bevoegdheid en bedoeling van de organisatie. Taalproblemen verhinderen de vlotte discussie.*”⁶⁰ Volgens Jan Turf was END “*werkelijk alles. END bracht iedereen bij elkaar en was in die zin de rijkste structuur.*”⁶¹ Maar ook END stelde expliciet de convergentie van de verschillende Europese vredesorganisaties binnen de perken te willen houden. Ten eerste omdat dit tijd kost en ten tweede omdat de autonomie van de afzonderlijke bewegingen niet mocht aangetast worden.⁶² END was geen organisatie met een vast secretariaat. Om de continuïteit tussen de END-bijeenkomsten te bewaren was er wel een ‘technisch secretariaat’ dat door één van de lidorganisaties ‘erbij werd genomen’ en dat de bestanden bijhield en de volgende Liaison Committee voorbereidde. De vuurdoop van het END-netwerk was de internationale mars op paaszaterdag 18 april 1981 te Brussel. Om deze betoging voor te bereiden werden o.m. in Engeland, Frankrijk, Spanje, Italië, West-Duitsland, België en Nederland comités opgezet.⁶³ Duizenden activisten uit ver-

⁵⁹ Clarifications of the IPCC Network of Peace Movements, IPCC-meeting Paris, 9-11 June 1983. Archief VAKA 556/30.1

⁶⁰ Verslag IPCC-vergadering, 27-29/04/1984 door Goedele De Keersmaeker. Archief VAKA 556/64.2

⁶¹ Persoonlijk interview Jan Turf, 5/06/2008

⁶² Archief Vrede vzw 184/196

⁶³ Persbericht, Komitee Paasmars 81. Voor een atoomvrij Europa. Hulst, maart 1981. Archief VAKA 556/97.3

schillende landen marcheerden door de straten van Brussel naar het NAVO-hoofdkwartier voor een atoomvrij Europa.⁶⁴ De deelname van de Belgen (een 700) was opvallend klein. Toenmalig VAKA-woordvoerder Erik Van Thienen verklaarde in het Europese weekblad *The Bulletin* dat: “[our] role had not been to mobilise, merely to welcome the other European marchers.”⁶⁵

In eerste instantie concentreerde de Belgische vredesbeweging dus, net als de meeste van hun Europese collega’s, hun internationale werking bewust op Europees niveau. Er waren wel sporadische contacten tussen Amerikaanse en Europese delegaties, maar die resulteerden zeker niet in een specifieke trans-Atlantische beweging of platform (Meyer en Rochon 1997). Als één van de voornaamste hindernissen om tot een verregaande samenwerking te komen wordt door onderzoekers en betrokken activisten het verschil in de politieke analyse en oplossingen die de vredesbewegingen in de V.S. en Europa voorstonden, aangehaald (Cortright en Pagnucco 1997; Solo 1985; Wittner 1993). Naast deze duidelijke organisationele, ideologische verschillen waren er in Europa ook heel wat anti-Amerikaanse gevoelens, wat de samenwerking met vredesorganisaties uit de V.S. sterk bemoeilijkte.⁶⁶ Binnen Europa was het echter ook geen evidentie om de violen gelijk te stemmen. Veel had te maken met de verschillende nationale situaties (bijv. ging het om een plaatsingsland voor raketten, wat was de kleur en positie van de zittende regering, wat was de positie van andere organisaties zoals de vakbonden, enz.) en de specifieke agenda in termen van actiestrategie en korte termijn doelen die daaruit voortvloeiden. Algemeen was men het wel eens dat de nucleaire wapenwedloop een halt moest toegeroepen worden, maar op korte termijn kon dit binnen de internationale vredesbeweging tot soms moeilijke discussies leiden. Zo was op een gegeven ogenblik de plaatsing van de raketten geen issue meer voor de Italiaanse vredesbewegingen, maar wel nog een strijdpunt voor o.m. de Belgische en Nederlandse groepen.⁶⁷ Het bleek niet altijd evident om de rakettenstrijd hoog op de agenda van de vredesbeweging uit andere landen te houden.⁶⁸

⁶⁴ *The Bulletin*, 24/04/1981, p.10-11. Archief VAKA 556/6.6

⁶⁵ *The Bulletin*, 24/04/1981, p.10-11. Archief VAKA 556/6.6

⁶⁶ Telefonisch interview Jan Rutgeerts, 26/05/2008

⁶⁷ Verslag vergadering Werkgroep Internationaal, 07/11/1984. Archief VAKA 556/64.2

⁶⁸ Evaluatieverslag END-Conventie, juli 1984. Archief André De Smet 246/170

Dit neemt niet weg dat de verschillende nationale vredesbewegingen en -organisaties in de eerste helft van de jaren tachtig op regelmatige basis contact hadden met elkaar, afreisden naar elkaars acties, informatie uitwisselden, van gedachten wisselden over alternatieven en oplossingen voor de Oost-West spanningen. De vraag *hoe* de uitwisseling tussen de verschillende vredesbewegingen praktisch moest gebeuren werd door het IPCC als secundair beschouwd ten aanzien van het primaire doel functioneel samen te werken rond 'peace politics', bovendien waren er andere zaken die meer kopzorgen baarden: "*delegations, a liaison office, common meetings, or letters. Most of all it is a question of finance and time.*"⁶⁹ In de praktijk blijken de voornaamste instrumenten de brief te zijn en de gezamenlijke ontmoetingen. Volgens Dirk Barrez, lange tijd verantwoordelijk voor de internationale werking van VAKA, was er zo goed als elke maand een overleg tussen verschillende nationale vredesorganisaties en -koepels.⁷⁰ Naast de multilaterale contacten binnen END en IPCC hoeft het niet te verwonderen dat er ook intensief bilateraal contact was tussen de Belgen en de Nederlanders. Reeds vroeg in 1980 werden er vergaderingen belegd afwisselend in Antwerpen (Café de Veranda) en in Roosendaal. Op een bijeenkomst in maart 1980 zou bovendien een praktisch voorstel worden uitgewerkt over de verdere samenwerking in de toekomst en de verbreding daarvan naar andere landen toe.⁷¹ Het medium bij uitstek om over en tussen internationale ontmoetingen te communiceren was in dit pre-internet en fax-tijdperk de brief en de telegram. En er werd behoorlijk wat afgeschreven. Dat blijkt onder meer uit het aantal 'binnengekomen stukken' waarvan telkens slechts een fractie op de vergadering van de internationale werkgroep zelf nog besproken werd, namelijk enkel de stukken die op het eerste zicht interessant konden zijn. Per brief werd informatie opgevraagd over de ligging van kernkoppes in andere landen, over het verloop van anderen hun acties, werden er collega-vredesorganisaties uitgenodigd om deel te nemen aan demonstraties of 'ontwapeningsmarktjes', werd er gevraagd aankondigingen te publiceren van elkanders acties in elkanders tijdschriften, enz. Een courante praktijk was deze van 'ruilabonnementen' van elkanders tijdschriften. Op die manier werd er in zekere zin 'gratis' internationaal informatie uitgewis-

⁶⁹ Clarifications of the IPCC Network of Peace Movements, IPCC-meeting Paris, 9-11 June 1983. Archief VAKA 556/30.1

⁷⁰ Persoonlijk interview Dirk Barrez, 7/07/2008

⁷¹ Verslag van de Nederlands-Belgische samenkomst op 29/02/1980. Archief VAKA 556/97.3

seld. Zowel het IPCC als het END hadden ook een regelmatige nieuwsbrief die informatie verspreidde over diverse acties. Voor last-minute wijzigingen was er de telefoon en telegram. Hoewel de “long distance call” toen een dure aangelegenheid was kon je, aldus Dirk Barrez: “het altijd kort houden”.⁷² De telegram was het middel bij uitstek om, wanneer deelname niet mogelijk was, op de dag zelf of kort daarna alsnog steun te betuigen en het gezamenlijke van de strijd te benadrukken. “*Hou vol*”, stuurde de Nederlandse groep *Vlaardingen Tegen Kernbewapening* op 21 maart 1985 per telegram naar het nationaal VAKA-secretariaat.⁷³ Deze telegrammen werden dan op de persconferentie voor of na de betoging voorgelezen om, opnieuw, naar de buitenwereld toe een beeld op te hangen van een massabeweging, breed en internationaal gedragen.⁷⁴ De face-to-face ontmoetingen internationaal waren belangrijke momenten om uitgebreider van gedachten te wisselen en afspraken te maken. En dit kon ook gerust in de marge van andere grote congressen gebeuren, zo blijkt uit het volgende verslag: “*In de wandelgangen kan men op korte tijd heel veel contacten leggen met andere bewegingen of personen. Uitwisseling van informatie en ideeën is mogelijk met tal van delegaties uit de hele wereld.*”⁷⁵ De grote internationale betogingen van oktober 1981 werden o.m. voorbereid op de Paasmars van april 1981, enz.

Uit deze eerste periode van massaal vredesprotest onthouden we vooral dat de internationale werking behoorlijk structureel was uitgebouwd (vooral door END) en dat de Europese vredesbeweging er in slaagde op gezette tijdstippen acties en betogingen samen of op ongeveer dezelfde moment op touw te zetten. Deze campagne was echter haast een exclusief (West-)Europees project. Samenwerking met Amerikaanse organisaties was om de redenen aangehaald hierboven moeilijk en soms gewoon niet gewenst. Samenwerking met groepen uit Oost-Europa was echter ook niet evident. Met de ‘officiële’ vredesgroepen riskeerde men als een pion van Moskou te worden afgeschilderd. Met de ‘officieuze’ of ‘onafhankelijke’ vredesgroepen werd contact politiek haast onmogelijk gemaakt. Ondanks deze duidelijke beperkende nationale opportuniteitsstructuren slaagden mensen uit de Belgische vredes-

⁷² Persoonlijk interview Dirk Barrez, 7/07/2008

⁷³ Archief VAKA 556/31.1

⁷⁴ Persoonlijk interview André Bogaert, 19/05/2008

⁷⁵ Verslag van de ‘Five Continent Conference on Peace and Disarmament’ te Athene van 13 t/m 17 december ‘86, door Luc Deliens. Archief VAKA 556/59.1

groepen er toch in om geregeld contacten te beleggen met de ‘officiële’ groepen achter de Muur. Communicatie per brief was zeker niet de meest efficiënte wijze van communiceren. Voordat een brief verstuurd, beantwoord, en eventueel nog eens beantwoord werd, was men al gauw twee maanden verder.⁷⁶ Dit bevestigt nogmaals het belang van de gezamenlijke internationale face-to-face ontmoetingen, zowel multilateraal als bilateraal.

3.2. *De Golfcrisis van 1990-1991: ‘Stop the War’*

De Golfcrisis van 1990-1991 ontbrandde in de context van het jarenlang aanslepend Irak-Iran conflict. De beschuldiging dat Koeweit eenzijdig olie pompte uit een gemeenschappelijk olieveld (zgn. *slant drilling*) was voor Irak de druppel die de emmer deed overlopen. Op 2 augustus 1990 viel Saddam Hoessein met zijn troepen Koeweit binnen. De invasie van de soevereine staat Koeweit werd zeer snel internationaal veroordeeld, gevolgd door een economisch embargo om Saddam te dwingen zijn troepen uit Koeweit terug te trekken. Met VN-resolutie 678 werd 15 februari 1991 als ultimatum naar voren geschoven waarna “*Member States co-operating with the Government of Kuwait [...] [are authorized] to use all necessary means [...] to restore international peace and security in the area.*” Hoewel vele staten deze resolutie als een uitiem politiek drukkingsmiddel zagen, was het voor verschillende vredesorganisaties duidelijk dat de V.S. zichzelf een vrijgeleide had gegeven om het conflict met geweld op te lossen en eenzijdig een militaire operatie te starten.⁷⁷ De gebeurtenissen in de Golf waren sinds het einde van de Koude Oorlog het eerste grote internationale conflict en voor de internationale vredesbeweging een gelegenheid om opnieuw massaal te mobiliseren. Volgens Barbara Epstein (1992) zelfs de eerste ‘test’ en grote inspanning van de zogenaamde ‘nieuwe sociale bewegingen’ om de krachten te bundelen rond één specifiek issue. De meeste auteurs en betrokkenen zijn het er echter over eens dat de vredesbeweging tijdens de Golfcrisis er bijzonder moeilijk in slaagde om eenvormig en eensgezind te reageren (Chatfield 1992; Epstein 1992), in de eerste plaats door de snelle en succesvolle overwinning van de internationale coalitietroepen onder

⁷⁶ Correspondentie Wilke Schram (IKV) met het VAKA-secretariaat, 9/02/1981. Archief VAKA 556/97.3

⁷⁷ *Magazine voor Vredesaktie*, Extra editie, nr.122, januari 1991.

bevel van de V.S. op het Irakese leger. Over de eerste Golfoorlog schrijft Charles Chatfield: “*So brief and military successful was the war and, therefore, so strong was the [U.S.] administration’s credibility, that no significant public opposition evoveld*” (p.xi). Op nog geen paar weken was *Operation Desert Storm* voorbij en zakte het protest van de vredesbeweging in Amerika en in de rest van de wereld tegen de oorlog in elkaar (Swank 1997). De bewering van toenmalig Amerikaans president George Bush dat er geen antioorlogsbeweging zou bestaan, is echter gemakkelijk een onderschatting te noemen. Tussen augustus 1990 en maart 1991 betoogden in de V.S. meer dan een miljoen mensen tegen oorlog in de Golf. In het weekend van 12 en 13 januari 1991 werden wereldwijd acties ondernomen tegen de nakende operatie in de Golf. Naast mobilisaties in de V.S. zelf, hadden er betogingen plaats in Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië, Zwitserland, België, Zweden, Noorwegen, Japan, enz.⁷⁸ In Londen en Berlijn, bijvoorbeeld, stapten op zaterdag 12 januari meer dan 200.000 mensen mee op in een betoging tegen de Golfoorlog. In België kwamen de dag erna zo’n 20.000 mensen op straat. Nauwelijks zeven dagen later liepen op 20 januari 1991 opnieuw zo’n 20 tot 30.000 mensen door de Brusselse straten in een spoedmanifestatie met één duidelijk ordewoord: ‘Stop de oorlog’.

De verdeeldheid onder de vredesorganisaties zelf was echter manifest aanwezig. Ook in België slaagden men er niet echt in een eigen stem te vinden en de krachten te bundelen zoals in begin jaren tachtig wel gebeurde (Stouthuysen 1995). Die verdeeldheid kwam onder meer tot uiting in drie verschillende initiatieven die ontsproten in het aanschijn van de Golfcrisis. Een eerste initiatief kwam van het *Forum voor Vredesactie*, het voormalige IOT (*Internationale van Oorlogstegenstanders*), met het *Golffront*. Buiten Pax Christi en Medici tegen Atoomwapens kwam hierop echter geen reactie, ook niet vanuit het gefusioneerde VAKA/OCV (Stouthuysen 1995) of de Waalse koepel CNAPD/CPD. Voorzitter en covoorzitter van het VAKA/OCV, Hugo Ongena en Robert De Gendt, hadden zelf al een uitnodiging rondgestuurd voor een eerste vergadering van het *Golf-front*.⁷⁹ Vanuit PVDA-kringen, zowel in Vlaanderen als Wallonië, werd er een *Coördinatie tegen de Oor-*

⁷⁸ Alan Riding voor de New York Times, 13 januari 1991. Beschikbaar online op <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D0CE0D81030F930A25752C0A967958260>

⁷⁹ Uitnodiging voor de eerste vergadering van het Golf-front door VAKA/OCV, Antwerpen, 1/10/1990. Niet geklasseerd archief Vrede vzw. Inkomende korrespondentie 1990

log in de Golf opgericht, maar eveneens zonder veel gehoor bij de 'oudgedienden' uit de jaren '80 en de meer traditionele organisaties, waaronder ook de belangrijkste vakbonden, ABVV en ACV. Uiteindelijk groepeerden de klassieke vredesorganisaties en het bredere middenveld zich, 'na behoorlijk wat perikelen'⁸⁰, in de *Initiatiefgroep voor Vrede in het Midden Oosten* en organiseerden een eerste nationale avondbetoging op vrijdag 21 december 1990. Voornaamste twistpunten tussen de Coördinatie en de Initiatiefgroep hadden betrekking op de houding ten aanzien van het internationaal embargo. In Vlaanderen waren er trouwens op dat moment ook spanningen over de rol en positie van de koepel VAKA/OCV, en dit had een belangrijke weerslag op de internationale werking van VAKA.⁸¹ Eigenlijk was sinds het hoogtepunt van de rakettenbeweging echt helemaal voorbij was, de internationale werking van het VAKA zo goed als overgenomen door het IOT, "*de enige organisatie die nog iets deed met al hetgeen we hadden opgebouwd aan internationale contacten*", aldus Jan Turf.⁸² Het waren in eerste instantie deze mensen, die actief op het internationale niveau werkten, die als eersten probeerden ook in België mobilisaties op touw te zetten tegen de Golfoorlog. Het CNAPD bleef zijn rol als vredeskoepel in Wallonië wel duidelijk verder vervullen.

Internationaal bleven zowel END met de viermaandelijks Liaison Committees, als het IPCC in de jaren negentig voorlopig hun rol verder spelen. Steeds luider weerklonk echter het gevoel dat beide organen hun nut hadden gehad.⁸³ Nieuwe initiatieven zochten hun weg en waren veeleer gericht op een bredere basis dan enkel de vredesbeweging of hadden meer specifieke opdrachten zoals lobbywerk naar politici toe. Zo was er bijvoorbeeld de *Helsinki Citizens' Assembly* (HCA), gegroeid vanuit de Tsjechische beweging *Charta 77*.⁸⁴ Het wegvallen van de Berlijnse muur en de Oost-West spanningen creëerde voor de vele ondergrondse vredesbewegingen in Oost-Europa nieuwe mogelijkheden om te reizen en contacten te leggen met Westerse vredesorganisaties. Maar net daardoor kwam ook dit nieuwe internationale

⁸⁰ *Vrede*, jrg. 32, nummer 289, sept/okt 1990, p.6-7

⁸¹ Verslag bijeenkomst ivm internationale werking VAKA (en OCV), 22 juni 1989. Archief VAKA 556/50.1

⁸² Persoonlijk interview Jan Turf, 5/06/2008

⁸³ Verslag contactvergadering CNAPD/CPD en OCV/VAKA, 7/7/1990. Archief VAKA 556/50.1

⁸⁴ Brief IOT, Jan Turf, 14 juni 1989, betreft: HCA, vergadering op 27 juni 1990 te Brussel. Niet geklasseerd Archief Vrede vzw. Inkomende correspondentie 1990

orgaan niet tot een consensus rond de Golfoorlog op hun stichtende vergadering in oktober 1990: *“Some national committees, e.g. in Italy and Germany, opposed the war. Others, e.g. the Czech Republic, supported the war, drawing a parallel with Munich in 1938. Yet others, e.g. France, Britain, Hungary, or the Soviet Union, were divided in their opinions about the war.”* (Mary Kaldor geciteerd in Spencer 1991). Op internationaal niveau was er dus, in tegenstelling tot de eerste helft van de jaren tachtig en de anti-oorlogscampagne van 2002 en 2003 (zie verder), geen internationaal platform dat een gezicht kon geven aan het wereldwijde protest tegen de oorlog in de Golf. Op de vraag of er in die periode enig internationaal overleg was tussen verschillende vredesbewegingen, antwoordde George Spriet dat er altijd wel contacten waren, maar niet van die aard zoals later in 2003: *‘Wij hebben binnen onze club altijd vrij goede contacten in Europa gehad, zoals Pax Christi in zijn internationale club altijd goede contacten gehad heeft’*.⁸⁵ Op die manier geraakte bijvoorbeeld ook de slogan van de Amerikanen (*‘Hell, no, we won’t go! We won’t fight for Texaco!’*) tot in Europa.

De overeenkomsten tussen de verschillende landen qua timing, gebruikte actiemethode, ordewoorden, enz. waren volgens sommige auteurs niet het resultaat van een strategische internationale coördinatie of bepaalde processen van diffusie, maar wel het gevolg van de timing van de gebeurtenissen in de Golf in combinatie met haast identieke nationale, contextuele factoren in de verschillende landen (Koopmans 1999: 59). De gebeurtenissen in de Golf illustreren met andere woorden hoe geglobaliseerde ‘key events’ en gelijkaardige structuren in verschillende landen kunnen leiden tot *“convergent patterns in movement activity”* (Giugni 2002: 15). Door het ontbreken van enige coördinatie vanuit specifieke internationale platformen liepen de internationale contacten enkel nog via de geëigende kanalen binnen de individuele internationale moederorganisaties. *Greenpeace*, tot op dat moment niet echt een mobiliserende organisatie, en IPPNW (*International Physicians for the Prevention of Nuclear War*) behoorden tot de weinige groepen die internationaal wel oproepen lanceerden tegen de Golfoorlog.⁸⁶ Slogans en ordewoorden circuleerden dus binnen de bestaande

⁸⁵ Persoonlijk interview George Spriet, 2/06/2008

⁸⁶ WPC’s Peace News Bulletin, nr.1/91; *“onder het motto ‘5 minuten voor 12’: Kongress in Unterstützung des Appells der US-Friedensbewegung, von Greenpeace und IPPNW”*. Archief WRI 201/35.1

internationale contacten en konden zo de nationale platformen wel 'binnensluipen'. Rond het ordewoord 'Geen oorlog om olie', bijvoorbeeld, mobiliseerden vooral *Greenpeace* en groepen uit het communistische, radicaal linkse kamp.

In het licht van de mobilisaties tegen de eerste Golfoorlog is het daarom bijzonder moeilijk om na te gaan wat de impact was van veranderende communicatiemiddelen. Meer algemeen waren er twee zaken die in die periode de internationale communicatie een enorme duw in de rug gaven: voor groepen uit Oost-Europa uiteraard het wegvallen van de Muur en daarnaast de uitvinding van de fax. De fax betekende een substantiële vermindering van de tijdskost die tot dan gepaard ging bij het internationaal organiseren van vergaderingen of conferenties. Waar het voorbereiden van teksten in het pre-faxtijdperk nog ongeveer acht à tien weken in beslag nam, kon men nu in acht à tien dagen documenten uitwisselen en standpunten afstemmen tussen diverse organisaties uit verschillende landen. Het verschil met en zonder fax is zelfs van die aard, aldus Jan Turf, dat de stap naar e-mail wel de zaken comfortabeler gemaakt heeft, maar dat de grote revolutie eigenlijk al voorbij was.⁸⁷ Voor internet was het ten tijde van de eerste Golfoorlog nog veel te vroeg, al waren er al wel een aantal organisaties uit diverse landen aangesloten op *Greenet*. *Greenet* kan vergeleken worden met hedendaagse listservers opgebouwd rond diverse thema's, inhoudelijk en actiegericht. *Greenet* heeft echter geen vergelijkbare rol gespeeld voor de mobilisaties rond de Golfoorlog als het Internet in 2003 rond de oorlog in Irak.

Deze tweede periode van wereldwijd vredesprotest kenmerkt zich dus vooral door organisationele, ideologische drempels die de samenwerking tussen verschillende vredesorganisaties, zowel nationaal als internationaal, behoorlijk hypothekeerden. Er was internationaal contact, maar dat verliep voor de verschillende Belgische vredesorganisaties voornamelijk via de eigen internationale kanalen. Een internationale werking voor de gezamenlijke Vlaamse vredesbeweging, bijvoorbeeld, bestond eigenlijk niet meer. De spanningen nationaal bemoeilijkten dit proces bovendien in sterke mate.

⁸⁷ Persoonlijk interview Jan Turf, 5/06/2008.

3.3. *'The World Says No to War': de antioorlogsbetogingen van 15 februari 2003*

De opkomst en het succes van de betogingen op 15 februari 2003 waren voor velen, zowel politici, commentatoren als activisten zelf, een complete verrassing. De internationale coördinatie die er aan dit evenement voorafging was, mede door de omvang van het gebeuren, even uniek. De protesten reageerden rechtstreeks tegen de nakende Amerikaans-Brits geleide militaire interventie in Irak, *Operation Iraqi Freedom*, die op 20 maart 2003 zou, gesteund door de *Coalition of the Willing*, zou starten. In België kwamen op 15 februari 2003 zo'n 75.000 mensen op straat in een betoging georganiseerd door een nieuw opgericht samenwerkingsverband dat zowel Vlaamse als Waalse bewegingsorganisaties verenigde: het *Antioorlogsplatform*. Een eerste aanzet tot gezamenlijke acties in België werd gegeven door Jozef De Witte, toen nationaal secretaris van *11.11.11.*, in de lente van 2002, maar het was vooral *Vrede vzw* en het CNAPD die de coördinerende taak van het nationale *Antioorlogsplatform* en de verschillende antioorlogsmobilisaties tussen november 2002 en maart 2003 op zich zou nemen. *Vrede vzw* was, samen met het CNAPD voor de Waalse organisaties, ook de rechtstreekse link met het internationale niveau. Net als in 1990 was er echter nog een ander initiatief: *StopUSA* dat vooral vanuit meer radicaal linkse, en eigenlijk vooral Waalse hoek mobiliseerde. Opnieuw zou het tussen beide platformen tot moeilijke discussies komen over wie wanneer en hoe zou mobiliseren.⁸⁸ Uiteindelijk zouden beide platformen wel de handen in elkaar slaan voor de mobilisaties van 15 februari 2003.

De internationale coördinatie van het protest op 15 februari kwam niet plots uit de lucht vallen, maar putte momentum uit een sterk groeiende mobilisatiebereidheid bij zowel organisaties als mensen, en uit de dynamiek van de Sociale Fora. In de eerste plaats ontwikkelde er zich vanaf de Amerikaanse invasie in Afghanistan zowel aan de basis, bij het brede publiek, als op het internationale niveau bij diverse sociale bewegingsorganisaties een groeiende mobilisatiebereidheid. *"Mensen waren werkelijk op zoek naar initiatieven ... en het was gewoon voldoende dat iemand het heft in handen nam en het was weg ... en zo is dat internationaal ook een beetje gegaan"*, vertelt Ludo De Brabander, medecoördinator van

⁸⁸ Restanten van deze onenigheid zijn nog terug te vinden in het archief van *Indymedia*, beschikbaar op: <http://archive.indymedia.be/news/2002/10/33688.html>

het *Antioorlogsplatform* en bestuurslid van *Vrede vzw*.⁸⁹ Reeds vanaf september 2001 werden er her en der sporadisch antioorlogsmobilisaties georganiseerd, niet in het minst in de Verenigde Staten zelf, waar in eerste instantie vooral de coalitie ANSWER (*Act Now to Stop War and End Racism*) het voortouw nam (Cortright 2004). Zonder echt voorafgaandelijk internationale coördinatie of overleg werd er ook in België reeds op 10 en 17 november 2002 gedemonstreerd tegen de nakende oorlog in Irak. Van een echte internationale dynamiek was er op dat moment nog geen sprake. Die dynamiek is er pas gekomen met het Europees Sociaal Forum (ESF) in Firenze, en later versterkt op het tweede Wereld Sociaal Forum (WSF) in Porto Alegre. De Britse organisatie *Globalize Resistance* organiseerde er een "Anti-war Assembly": "[...] nearly 1,000 people came along. It was from that that the protest on 15 February turned global.", aldus Chris Nineham.⁹⁰

Sociale Fora zijn in wezen ontmoetingsplaatsen die de uitwisseling promoten van informatie, ideeën en tactieken tussen de meest uiteenlopende sociale bewegingsorganisaties en activisten. De rode draad is telkens de strijd tegen de neoliberale globalisering, en de bijeenkomsten vinden zowel plaats op mondiaal niveau, als op regionaal (Europees) of nationaal en zelfs lokaal niveau (zie Glasius en Timms [2006] en Smith en Karides [2008] voor een meer uitvoerige bespreking). De regionale, nationale en lokale Fora groeiden allen uit het *Charter of Principles* opgesteld in 2001 op het eerste WSF te Porto Alegre, Brazilië. Zij kenden vooral tussen 2001 en 2004 een heel sterke dynamiek, maar die lijkt samen met de media-aandacht voor deze evenementen de laatste jaren toch ietwat af te nemen (Rucht en Teune 2007). De werking en de dynamiek van het Wereld en, vooral, het Europees Sociaal Forum doen sterk denken aan deze van het END netwerk en de Conventies die het organiseerde in de jaren tachtig. Waar dat de END-Conventies werden voorbereid in tussentijdse Liaison Committees, die ongeveer drie à viermaandelijks samenkwamen, worden de Europees Sociale Fora voorbereid in zogenaamde "Preparatory Assemblies", die afwisselend in de grote Europese steden doorgaan. Het was op één van deze voorbereidende bijeenkomsten in Barcelona, oktober 2002, dat het idee werd gelanceerd om op 15 februari 2003 een "European Day of Action"

⁸⁹ Persoonlijk interview Ludo De Brabander, 2/06/2008

⁹⁰ Chris Nineham, bestuurslid *Globalize Resistance* in een interview met de *Socialist Worker*. Beschikbaar online op http://www.socialistworker.co.uk/article.php?article_id=3323

te houden tegen de oorlog in Irak.⁹¹ Vervolgens zou op het eerste Europees Sociaal Forum in Firenze dit voorstel publiekelijk worden gemaakt in een *“anti-war call to all citizens in Europe”* met de intentie *“to start organizing enormous anti-war demonstrations in every capital on February 15.”*⁹² Dit was vanuit politiek oogpunt geen evidente beslissing: *“They risked putting the forum on collision course with governments and social democratic organisations across Europe.”* (Nineham 2002). Vooral landen waar de regering een standpunt had ingenomen tegen de oorlog in Irak, bleken in eerste instantie moeilijk te overtuigen voor een gezamenlijke actiedag. In België werd het *Antioorlogsplatform* door *StopUSA* op een gegeven ogenblik het *“platform Verhofstadt”* genoemd, omdat de standpunten in de platformtekst nauwelijks zouden verschillen van die van de Belgische regering. Naast deze politiek bepaalde drempel, speelde ook kleinere meer cultureel bepaalde drempels mee. Zo was het bijvoorbeeld voor België de allereerste keer dat er op een zaterdag zou worden betoogd. Er was tot dan altijd een traditie geweest om op zondag te betogen.⁹³

De idee om gezamenlijk te mobiliseren was dus (opnieuw) in eerste instantie Europees. Pas op een nieuwe voorbereidende vergadering in Kopenhagen een maand na het Sociaal Forum in Firenze zou de link gemaakt worden met een nieuw opgerichte antioorlogscoalitie uit de Verenigde Staten, *United for Peace and Justice* (UFPJ), de meer ‘gematigde’ coalitie naast ANSWER, en ook afgevaardigden uit de Filippijnen.⁹⁴ Vertegenwoordigers van vredesorganisaties en nationale netwerken zouden nog verschillende keren samenkomen, vooral in de marge van andere internationale bijeenkomsten en evenementen. Na Kopenhagen werd er bovendien een online mailinglijst aangemaakt om de internationale communicatie over 15 februari beter te stroomlijnen. De succesvolle samenwerking tussen de Amerikaanse en de verschillende Europese sociale bewegingsorganisaties is één van de opvallendste verschillen met de internationale dynamiek van in de jaren tachtig. Zoals hoger aangegeven speelden toen naast uiteenlopende analyses en vooropgestelde doelen ook sterke anti-Amerikaanse gevoelens een rol in het

⁹¹ Minutes of the European Social Movements Assembly Florence, 10/11/2002. Beschikbaar online op <http://www.fse-esf.org/spip.php?article45>

⁹² *ibid.*

⁹³ Persoonlijk interview Ludo De Brabander, 2/06/2008

⁹⁴ Persoonlijk interview met Ludo De Brabander door Joris Verhulst, januari 2004

bemoeilijken van de trans-Atlantische relaties. Anno 2003 waren deze gevoelens nog steeds een belangrijke bron van mobilisatie onder Europese vredesorganisaties activisten, maar deze keer meer vanuit een nieuwe vorm van “moral and legalistic anti-Americanism” (Ruzza en Bozzini 2006) die geenszins de samenwerking blijkt te hebben gehinderd. Op het tweede WSF in Porto Alegre van 23 tot 28 januari 2003 werd er opnieuw zwaar gepleit om 15 februari een wereldwijd karakter te geven in een speciaal daarvoor georganiseerde workshop waarin ook praktisch op de mobilisatie werd vooruitgeblikt. Met ruim 5000 organisaties aanwezig op het Forum zou de oproep snel de wereld rondreizen (Verhulst 2009). Zowel in de jaren ‘80 en ‘90 waren de vredesmobilisaties vooral een zaak van Westerse vredesorganisaties geweest, maar met de betogingen van 15 februari waren nu ook andere continenten aardig vertegenwoordigd. Het was de eerste keer in de geschiedenis van de vredesbeweging dat zoveel organisaties uit de verste uithoeken van de wereld de krachten bundelden op één enkele dag (Verhulst 2009): Libanon, Syrië en Israël; Japan, Maleisië, Thailand, Zuid-Korea; Zuid-Afrika, Tunesië, en vele andere.

Op de eerste vergadering in Kopenhagen werd naast een gemeenschappelijk logo en slogan (“No War on Iraq”) ook afgesproken om een gezamenlijke website te ontwikkelen.⁹⁵ Uiteindelijk is deze platformsite er nooit gekomen, wel werden onder andere op de website van UFPJ en het Britse platform *Stop The War Coalition* zoveel mogelijk nationale initiatieven bijgehouden en opgelijst met links naar de verschillende nationale platformsites. Het gemeenschappelijk logo was wel een groot succes: over heel Europa en de rest van de wereld verscheen hetzelfde ‘stop the war’ logo (echter soms in verschillende kleuren en stijlen) op flyers en posters, websites en spandoeken (Verhulst 2009). Iets gelijkaardigs gebeurde met al de “unifying slogans” die op de verschillende betogingen terugkeerden: “Not in our name!”, “No war on Iraq!”, “No blood for oil!”, “The world says no to war!” (ibid.). Maar zoals Meyer en Corrigan-Brown (2005: 338) opmerken: “The very breadth of the movement and its extraordinarily simple platform at peak mobilization (“The world says no to war”) were its greatest advantages and its largest vulnerabilities.” De enorme diversiteit en schaal van internationaal protest heeft niet kunnen leiden tot een structureel internationaal anti-

⁹⁵ Statement of the meeting to coordinate European wide action against war on Iraq, Copenhagen, December 15th 2002 (Verhulst 2009: 25)

oorlogsplatform dat voor jaren de strijd zou kunnen aangaan met het Amerikaans militarisme. Zowel nationaal als internationaal ziet Ludo De Brabander de samenwerking als een “gelegenheidsplatform”.⁹⁶ Dat het gebruik van de mailinglijst opgezet voor 15 februari compleet stil viel na de actie, versterkt deze indruk. In zekere zin was de wereldwijde antioorlogsbeweging misschien té divers en de onderlinge banden te zwak om de samenwerking op dezelfde schaal vol te houden (Bennett 2005).

De opbouw van de antioorlogsbeweging, zowel op nationaal niveau als internationaal niveau, blijft echter bijzonder indrukwekkend. Internet heeft hierin ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld. We moeten wel een onderscheid maken tussen het belang van het internet op mobilisatieniveau en het belang op organisatie-/coördinatieniveau. Dankzij het gebruik van internet en e-mail slaagde men er in om op zeer korte tijd mensen te mobiliseren, om op nooit eerder geziene schaal petitieacties en fundraising te organiseren en mensen in te schakelen om bijvoorbeeld politici te contacteren (Cortright 2004: 21-26). Ook het mobiliseren van andere organisaties kon daardoor op korte tijd op een ongekenne schaal verlopen. Dit is dus een belangrijke bijdrage en vooruitgang in vergelijking met de vorige periodes van vredesprotest. De campagne tegen de kruisraketten en, bij uitbreiding, de nucleaire wapenwedloop is nooit echt overgeslagen op landen en continenten buiten (West-)Europa en Noord-Amerika. Met uitzondering misschien van Japan die, omwille van historische redenen, in die periode ook een goed uitgebouwde vredesbeweging had met regelmatige activiteiten, acties en herdenkingen rond Nagasaki en Hiroshima, zoals bijvoorbeeld de ‘Hibakusha’.⁹⁷ In 2002-2003 vond de mobilisatie van organisaties echt op wereldschaal plaats. Bovendien konden, dankzij het internet, voor het eerst op betrekkelijk zichtbare wijze de verschillende acties (en de successen) in de verschillende landen met elkaar gelinkt worden door op websites overzichtslijsten van alle acties bij te houden. Internet draagt daardoor substantieel bij tot het wereldlijk karakter van de campagne (Bennett 2003; Klein 2000). Maar de werkelijke coördinatie van het evenement gebeurde niet online, maar in belangrijke mate op de internationale ontmoetingen die her en der werden georgani-

⁹⁶ Persoonlijk interview Ludo De Brabander, 2/06/2008

⁹⁷ *Protest*. Sept-okt 1981. p.10-12. De ‘Hibakusha’ zijn de overlevenden van Nagasaki en Hiroshima.

seerd, al dan niet in de schoot van een Forum, een Europese conferentie (bv. in Kopenhagen) of een "Preparatory Assembly" en, daarnaast natuurlijk in de honderden nationale en lokale platformen. Het internet was altijd het eerste communicatiekanaal waarlangs uitnodigingen voor internationale samenkomsten, nieuwe initiatieven en ideeën gelanceerd werden, bijvoorbeeld via de online mailinglijst. Maar het waren uiteindelijk vooral de verschillende face-to-face ontmoetingen die cruciaal bleken om beslissingen te nemen rond slogans, logo, data, enz. Op deze ontmoetingen werden de bakens uitgezet voor de verschillende nationale comités en de honderden groepen die niet aanwezig waren op de bijeenkomst zelf, maar wel op de hoogte gehouden werden via de mailinglijsten en andere e-mailcommunicatie.

Deze derde periode van internationaal vredesprotest in het internettijdperk staat op dit moment geboekstaafd als "the largest transnational movement that has ever taken place" (Epstein 2003: 109). Vooral de dynamiek vanuit de Sociale Fora, die tussen 2001 en 2003 spectaculair groeiden qua deelname van organisaties, netwerken van organisaties en groepen, en individuen (Schönleitner 2003), en het gebruik van internet als wereldwijd communicatienetwerk, hebben in belangrijke mate de mobilisatie van organisaties en nationale netwerken in de hand gewerkt. Qua internationale organisatie en samenwerking zien we echter dat het internet in de eerste plaats instrumenteel werd ingezet; om eerste ideeën te lanceren, praktisch vergaderingen en bijeenkomsten af te spreken, en verslagen rond te sturen. Mogelijke drempels om internationaal samen te werken, bleken, althans voor landen waar de regering zich had uitgesproken tegen de invasie in Irak, van politiek aard (cf. de beslissing om op het ESF in Firenze een oproep voor 15 februari te lanceren). Daarnaast verhinderden in België bepaalde ideologische verschillen in eerste instantie het vormen van een eendrachtig platform (cf. *Antioorlogsplatform* versus *StopUSA*). Ook in andere landen gebeurde iets gelijkaardigs: bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk en in de V.S. (tussen ANSWER en UFPJ). Maar uiteindelijk bleken ook deze verschillen de samenwerking op 15 februari 2003 niet in de weg te staan.

4. Discussie en conclusie

Is de manier waarop er door de Vlaamse en Waalse vredesbeweging internationaal wordt (samen)gewerkt veranderd met de introductie van internet en e-mail? In deze afsluitende paragraaf zetten we alles nog eens op een rijtje, zowel de gelijkenissen als verschillen tussen de drie periodes van vredesmobilisatie, en gaan we dieper in op de mogelijke impact van veranderende communicatiemogelijkheden op de verschillende drempels die de internationale werking kunnen belemmeren. In tabel 1 vatten we de voornaamste zaken overzichtelijk samen.

Om te beginnen groepeerden de belangrijkste vredesorganisaties zich telkens in een nieuw nationaal/regionaal samenwerkingsverband met als primair doel breed te mobiliseren. In de laatste twee periodes vormden er zich telkens twee aparte platformen, voornamelijk terug te brengen tot de traditionele vredesorganisaties en het bredere middenveld versus meer radicaal linkse groeperingen. In de jaren '80 ging het daarnaast eigenlijk ook meer om een koepel dan om een (gelegenheids)platform. VAKA had zelf een eigen secretariaat en "onafhankelijke" werking, terwijl voor het *Antioorlogsplatform* in 2003, bijvoorbeeld, de taak op de schouders van *Vrede vzw* kwam te liggen. Ondanks deze nieuwe samenwerkingsverbanden, blijven in België toch vrijwel steeds dezelfde organisaties het voortouw nemen in de coördinatie en het overleg op internationaal niveau. Voor de jaren '80 en '90 namen voornamelijk leden van het IOT (later *Vredesactie*) deze taak op zich. Nadien trad *Vrede vzw* op als internationale contactorganisatie. *Vrede vzw* had echter ook in de vorige twee periodes bijzonder actief meegewerkt. Vooral André De Smet was in die eerste periode een fenomeen. Een mogelijke verklaring is dat, in tegenstelling tot vele andere landen, België de unieke situatie kent van gesubsidieerde vredesorganisaties (in andere landen vaak exclusief voor NGO's actief rond milieu- en Derde Wereld problematiek).⁹⁸ Een belangrijk gevolg van deze structurele steun is dat er een vredesbeweging is mét middelen, middelen die natuurlijk internationaal kunnen worden ingezet.

⁹⁸ Persoonlijk interview Ludo De Brabander, 2/06/2008

Tabel 1: *Overzicht voornaamste kenmerken voor de drie golven van vredesprotest*

	Antiraketten (1979-1985)	Eerste Golfoorlog (1990-1991)	Tweede Golfoorlog (2002-2003)
Platform in België	VAKA/OCV CNPAP/CPD	Initiatiefgroep voor Vrede in het M-O + Coördinatie tegen de Oorlog in de Golf	Antioorlogsplatform + StopUSA
Platform Internationaal	European Nuclear Disarmament (END) + International Peace Communication and Coordination Center (IPCC)	geen specifiek platform, wel bestond END nog en werd de Helsinki Citizens' Assembly (HCA) opgericht	Platform against War in Iraq + Europees en Wereld Sociaal Forum
Belangrijkste drempels	Voornamelijk politieke en vooral naar V.S. toe, ook ideologische)	Voornamelijk organisatie-specifieke en ideologische	In beperkte mate politieke (internationaal) en ideologische (nationaal)
Persoonlijk contact	Intens	Nauwelijks, tenzij via de geëigende internationale kanalen	Intens
Belangrijkste communicatie-middelen	Brief Telefoon Telegram Ruilabbonnementen, nieuwsbrieven	Fax Telefoon Telegram Nieuwsbrieven	Internet, websites E-mail, mailinglijsten Telefoon

Naast de platformen in eigen land, ontstonden er ook internationaal telkens nieuwe samenwerkingsverbanden, behalve, zo is gebleken, rond de mobilisaties tegen de eerste Golfoorlog in 1991. Opvallend is dat de internationale dynamiek telkens pas echt op gang lijkt komen nadat er op nationaal niveau allerlei initiatieven genomen zijn. In de jaren '80 was er, ongeveer een jaar na de eerste antirakettenbetoging in Brussel van 1979, END en IPCC die de belangrijkste West-Europese vredesorganisaties en -koepels samenbrachten. Begin jaren '90 was de mobilisatiepiek wellicht te kort om van nationale initiatieven over te gaan tot internationale coördinatie. Nochtans kwamen in oktober 1990 zo'n duizendtal activisten samen in de stichtende bijeenkomst van de Helsinki Citizens' Assembly (zie hoger), toen zowat de onmiddellijke opvolger van END, maar de enorme verdeeldheid over het conflict in de Golf verhinderde wellicht een eensgezinde internationale oproep tegen de oorlog. Tenslotte hadden er ook voor 15 februari 2003 verschillende nationale initiatieven plaatsgehad, alvorens op het Europees Sociaal Forum een aanzet werd gegeven voor een Europees platform tegen de nakende oorlog in Irak. Dit platform was in eerste instantie Europees, maar breidde zich snel uit over de aardbol, inclusief de Amerikaanse vredesbeweging. Deze trans-Atlantische coördinatie is een

van de voornaamste verschilpunten in vergelijking met de twee vorige periodes. Hét grote voordeel van de tweede Golfoorlog was dat ene simpele, maar allesomvattend doel “don’t go to war, now” (Meyer en Corrigan-Brown 2005). Door Hans Blix en zijn wapeninspecteurs niet de kans te geven hun werk af te maken in Irak, door een tweede stemming van de VN Veiligheidsraad niet af te wachten, creëerde Bush junior en zijn administratie eigenlijk zelf de ideale voedingsbodem voor wereldwijd protest. De impact van dit ene “unifying issue” op de mate van internationale samenwerking is allicht van groter belang dan de impact van veranderende communicatiemogelijkheden.

Noch in de ‘80, noch in de latere periodes zorgden bepaalde praktische drempels echt voor beperkingen om een internationale werking uit te bouwen. Het blijken vooral drempels van ideologische aard of die te maken hebben met de politieke context die problemen kunnen opleveren. Hoewel de rakettenstrijd in verschillende landen tegelijk plaatsvond, was de vredesbeweging in België geneigd eerst en vooral de eigen regering onder druk te zetten via nationale acties en initiatieven. Tijdens de eerste Golfoorlog speelden vooral ideologische spanningen mee. Zo was er, op nationaal niveau, de moeilijke discussies tussen enerzijds de traditionele vredesorganisaties en anderzijds de meer radicaal linkse organisaties. Daarnaast waren er aan Vlaamse zijde ook spanningen tussen de “oude” koepel VAKA en de ledenorganisaties (zoals IOT en *Vrede vzw*) rond autonomie, de inzet van bepaalde actiemiddelen, de opening houden naar politici en partijen of niet, enz. De spanning radicalisme versus marginalisering was ook ten tijde van de rakettenkwesitie een discussiepunt geweest, zij het dat dit pas echt tot uiting kwam ná het hoogtepunt van de rakettenbeweging. Begin jaren ‘90 hebben deze spanningen de goede internationale werking echter behoorlijk tegengewerkt. Iets gelijkaardigs gebeurde in 2003, al heeft dat de samenwerking voor de wereldwijde actiedag op 15 februari niet in de weg kunnen staan. Specifieke drempels in 2003, zo die daar waren, hadden eerder betrekking op de nationale politieke context. Zo was er bij bepaalde vredesbewegingen een schrik voor co-optatie door regeringen en partijen die zich in eigen land duidelijk hadden uitgesproken tegen de oorlog in Irak hadden uitgesproken. Iets wat uiteindelijk de Amerikaanse vredesbeweging in de jaren ‘80 behoorlijk parten heeft gespeeld rond het voorstel van “de Freeze” dat door Congresleden overgenomen werd.

Hebben veranderende communicatiemogelijkheden, meer bepaald het internet en e-mail, een impact gehad op deze zaken? Onze algemene vraag werd opgesplitst in een vijftal werkhypotheses: 1) internet maakt face-to-face contact minder noodzakelijk; 2) internet verhoogt de snelheid waarmee internationaal een platform kan worden opgesteld; 3) internet maakt het daardoor mogelijk grotere en bredere samenwerkingsverbanden te smeden; 4) in het internettijdperk spelen organisatiespecifieke en ideologische verschillen tussen organisaties minder een rol; en 5) internet heeft geen directe impact op politieke, contextuele drempels die de internationale samenwerking zouden kunnen hinderen, waar weet sommigen wel te omzeilen.

Ten eerste zien we dat internet persoonlijk, face-to-face contact niet minder noodzakelijk maakt. Integendeel, elke beslissing die er is genomen om van 15 februari een gezamenlijke wereldwijde actiedag te maken, viel op één van de internationale bijeenkomsten, hetzij in de marge van andere evenementen (bv. in Kopenhagen), hetzij op het Europees of Wereld Sociaal Forum. Grootschalig protest impliceert meestal heel wat face-to-face coalitiewerk (Levi en Murphy 2006). Internet en al zijn toepassingen worden in de eerste plaats pragmatisch ingezet. Het maakt communicatie goedkoper en efficiënter, maar het verandert fundamenteel niets aan de manier waarop organisaties internationaal samenwerken. Voor de antioorlogscampagne van 2003 waren internet en e-mail geweldige hulpmiddelen om contacten te leggen en afspraken te maken voor volgende bijeenkomsten, maar verder ging het ook niet. Videoconferenties, open chat- of skype sessies, of andere manieren van online vergaderen gebeurden bijvoorbeeld niet. Theoretisch is internet in staat om allerlei praktische drempels te overbruggen, maar in de praktijk wordt daar eigenlijk weinig gebruik van gemaakt. In de eerste plaats wellicht omdat die praktische drempels voor vredesorganisaties die internationaal *willen* samenwerken eigenlijk niet zo'n grote rol spelen. Met of zonder internet, fundamenteel maakt het dus weinig uit. Onderzoek van Cammaerts (2005: 71) besluit in dezelfde geest dat "social movements [...] use the internet to do what they have always done but by other means". Nochtans wezen enkele geïnterviewden in hoofdstuk 4 wel op het uitvoerig gebruik van online tools, zoals Skype, om internationaal samen te werken. Er is wellicht een belangrijk verschil tussen enerzijds piekmomenten van mobilisatie als reactie op een gebeurtenis in de samenleving (zoals dus de cases die we hier bespraken), en anderzijds meer langdurige internationale campagnes

die door een groep van bewegingsorganisaties zelf is gestart. In het laatste geval ligt het innovatief gebruik van ICT als coördinerend instrument wellicht meer voor de hand. Het is, tenslotte, interessant om vast te stellen dat email zaken wel behoorlijk vergemakkelijkt heeft (men kan bijvoorbeeld rechtstreeks in de elektronische bijlagen aanpassingen doorvoeren, en meteen replyen), maar dat de grote revolutie, namelijk een significante vermindering van tijd en kosten om hoeveelheden informatie te verspreiden eigenlijk al in gang was gezet met de introductie van de fax. Dit inzicht wijkt af van andere veronderstellingen, namelijk dat het internet een fundamentele impact heeft op de manier waarop sociale bewegingsorganisaties vandaag samenwerken, coalities aangaan en activiteiten coördineren (cf. Ayres 1999; Bennett 2003; van de Donk, Loader, Nixon en Rucht 2004).

Anderzijds zien we dat het gebruik van internet en e-mail wel de snelheid heeft doen toenemen alsook de schaal heeft vergroot waarop internationaal samenwerkingsverbanden kunnen worden gesmeed (hypothese 2 en 3). Door processen van diffusie globaal te versterken, heeft het internationaal protest in 2003 een omvang gekregen die deze van de vorige periodes vele malen overschrijdt. Als globaal communicatienetwerk, laat internet toe om op enorme schaal initiatieven te lanceren en organisaties te mobiliseren (een soort super-mesomobilisatie). Jeffrey Ayres (1999) spreekt van "cyber-diffusion", Bennett (2005: 206) noemt het "hyperlinked diffusion": "news, icons, messages, and protest calendars that become densely linked across multiple activist sites and can be retrieved quickly through searches defined by individuals". In zekere zin dalen voor vele organisaties dankzij het internet "virtuele kosten" van participatie. Door het druk e-mailverkeer en het oplistjen op websites van allerlei initiatieven uit alle uithoeken van de wereld, wordt de massabeweging globaal 'zichtbaar'. Die zichtbaarheid van de antioorlogscampagne in 2003 via het web, maar ook via de massa media, voedde een algemeen gevoel van verbondenheid die op haar beurt actie aanmoedigde, en vooral ook het gevoel dat verandering misschien binnen handbereik lag (Meyer en Corrigan-Brown 2005). Niemand die dan nog "het momentum" wilde missen. Alles blijft natuurlijk afhangen van het soort "issue crisis". Zoals hierboven aangegeven, was de tweede Golfoorlog een "dankbaar" thema voor vredesorganisatie om breed rond te mobiliseren. In 1991 was dit duidelijk veel minder het geval, niet in het minst omdat de vredesbeweging zelf intern verdeeld was over de zin en onzin van een oorlog in de

Golf, een oorlog die bovendien de goedkeuring had van de VN Veiligheidsraad.

Of deze ideologische spanningen in de jaren '90 minder hun stempel zouden hebben kunnen drukken als er toen al internet was geweest, is niet zeker. Evenmin is het zeker dat de falende trans-Atlantische samenwerking in de jaren '80 wel zou gewerkt hebben moest er al internet geweest zijn. Hypothese 4 stelde dat in het internettijdperk organisatiespecifieke en ideologische spanningen minder voorkomen, omdat internet als sociale netwerktechnologie toelaat om meer en meer diverse contacten te onderhouden. In termen van Bennett (2005: 206): "virtual brokerage". "Weak ties", met andere woorden, die soms weken, maanden kunnen voortkabbelen, om dan wanneer het nodig is, opnieuw geactiveerd te worden. Er is minder tijd en moeite nodig om relaties en vertrouwensbanden op te bouwen, waardoor een soort latent vertrouwen ontstaat tussen verschillende bewegingsorganisaties. In hoofdstuk 4 zagen we hoe dit mechanisme in de Schone Kleren Campaigne er voor zorgde dat een kerngroep van organisaties contact bleef behouden met meer perifere groepen. In het internationale verhaal dat we hier brengen is die 'virtual brokerage' niet zo vanzelfsprekend. Het feit dat België een redelijk unieke situatie kent van gesubsidieerde vredesbeweging betekent, omgekeerd, dat in heel veel andere landen het internationale niveau grotendeels uit vrijwilligers bestaat, die een veel kortere 'levensduur' hebben.⁹⁹ Vanuit dat oogpunt is het onderhouden van veel en veel diverse, persoonlijk contacten natuurlijk minder evident. Internet kan op zich dan een heel geschikte netwerktechnologie zijn, als voor organisaties de contactpersoon internationaal om de zoveel maanden wisselt, blijft van dat voordeel weinig overeind. Het gevolg is dat de internationale dynamiek vaak een aaneensluiting is van heel wat toevalligheden, improvisatie en spontaniteit, eerder dan strak gecoördineerd internationaal protest: bepaalde mensen reizen af naar een bijeenkomst, horen daar over een oproep om te betogen op en nemen dat weer mee naar hun thuishaven om daar allerlei acties op touw te zetten. In feit waren de vertegenwoordigers van verschillende nationale groepen en netwerken, eens ze terug thuis waren, elk in hun eigen land verantwoordelijk voor de organisatie van een betoging.¹⁰⁰

⁹⁹ Persoonlijk interview Ludo De Brabander, 2/06/2008

¹⁰⁰ Persoonlijk interview Arnaud Ghys, 17/11/2008

Tenslotte benadrukt de hoge mate van spontaniteit opnieuw het belang van zogenaamde “globalized key events” waardoor verschillende nationale vredesorganisaties en activisten, kennelijk los van elkaar, dezelfde actiestrategieën en doelen hanteren en formuleren (Giugni 2002; Koopmans 1999).

Daarmee komen we tot de vijfde en laatste hypothese met betrekking tot politiek contextuele drempels. We vermeldden reeds de schrik voor co-optatie van de vredesbeweging door politiek institutionele actoren, de spanning tussen radicalisme en marginalisering, en het belang van nationaal gerichte actie eerder dan internationale. Dit zijn inderdaad drie zaken die in belangrijke mate het vormen van coalities beïnvloeden, maar waar internet weinig mee van zien heeft. Cruciaal, bijvoorbeeld, is de positie van de vakbonden. Een vredesorganisatie zoals *Vrede vzw* of CNAPD heeft zelf een beperkte mobilisatiekracht qua leden. Voor hen is het cruciaal om de vakbonden mee te hebben. Zonder vakbonden is het kalf eigenlijk al half verdronken. Er kruipt dus bij zulke massamobilisaties altijd heel wat tijd en kneedwerk in het proberen mee te krijgen van deze “reuzen van het middenveld”.¹⁰¹ Kneedwerk dat noodzakelijkerwijze via veelvuldig persoonlijk contact moet verlopen. Volgens Keck en Sikking (1998) spelen internettechnologieën wel een belangrijke rol in het faciliteren van zogenaamde “transnational advocacy networks”, waarbij groepen die om bepaalde redenen in hun eigen land politiek geïsoleerd staan, steun vinden bij drukkingsgroepen en belangenorganisaties in het buitenland. We zouden ons dus kunnen afvragen hoe de communicatie met de “dissidenten” uit het Oostblok er zou uitgezien hebben moest er toen al internet geweest zijn. Het was toen voor onafhankelijke vredesorganisaties achter de Muur immers niet evident om contacten te leggen met groepen in het Westen. Activisten uit het Westen zelf hadden weinig te vrezen. Men kon hen eigenlijk enkel het land terug uitzetten. Activisten in, bijvoorbeeld, Tsjechoslowakije riskeerden veel meer: soms alleen hun burgerrechten, maar in het slechtste geval, lange gevangenisstraffen. Heel wat problemen werden gemeden door via de Kerken te communiceren, omdat die niet zo streng gecontroleerd werden als het reguliere briefverkeer.¹⁰² Opnieuw betekende de introductie van de fax eind jaren ‘80 een grote verandering, omdat men vanaf dan aan die controle kon ont-

¹⁰¹ Persoonlijk interview Arnaud Ghys, 17/11/2008

¹⁰² Persoonlijk interview Jan Turf, 5/06/2008

snappen.¹⁰³ De introductie van internet dan zou dus een gelijkaardige verschuiving teweeggebracht hebben. Anderzijds moeten we de mogelijkheden van nieuwe communicatietechnologieën, inclusief het internet, op zulke politieke situaties ook niet overschatten. Dat bewijst de manier waarop de Chinese overheid omgaat met het gebruik van internet en de betogingsvrijheid. Tijdens de antioorlogscampagne van 2003 was China de grote afwezige (Verhulst 2009). Overigens hebben voor de vredesbeweging in België zulke beperkende politieke structuren nationaal nooit gespeeld.

Internet heeft dus, als we de drie campagnes vergelijken, vooral naar het mobiliseren van organisaties een enorme impact gehad, maar niet zozeer naar de manier waarop men zaken aanpakt. Bovendien zijn er factoren, ideologische en politieke die, zonder dat het gebruik van internet daar enige invloed op heeft, bijzonder bepalend kunnen zijn voor de wijze en het moment waarop sociale bewegingsorganisaties de handen internationaal in elkaar slaan. In lijn dus met de bevindingen uit hoofdstuk 4, waar we de impact van ICT op de samenwerking van bewegingsorganisaties bekeken op nationaal niveau, zien we wat betreft de samenwerking op internationaal niveau dat de impact van het internet opnieuw genuanceerd is en fundamenteel weinig wijzigt aan de manier waarop samenwerkingsverbanden internationaal tot stand komen, en – belangrijker wellicht – kunnen blijven bestaan.

¹⁰³ *ibid.*